

Lovas Borbála¹

A könyvtáblák titka: könyvkölcsönzésről, bejegyzésekről, imáról és varázslásról

De látod azt is, hogy az egymástól különböző és távol való dolgokat is össze szokták valami kötéllal és eszközökkel csatlani.

(Enyedi György)

Oxfordban, a Harris Manchester College gyűjteményében több kötet is található Enyedi György ezegetikai munkájának latin és magyar nyelvű kiadásaiából,² többek között az 1620-as kiadás egy példánya.³ A kötet gazdagon díszített, vak-

¹ LOVAS Borbála (1982) 2014-ben védte meg Enyedi György unitárius püspök magyar nyelvű kéziratos prédikációival foglalkozó doktori disszertációját. 2014 óta a Kiss Farkas Gábor által vezetett MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport kutatójaként dolgozik többek között a püspök által hátrahagyott szövegkorpuszon, és sajtó alá rendezi Enyedi György prédikációit. Elérhetősége: lovasborbala@gmail.com.

² A tanulmány az NKFIH (OTKA) FK 135165 számú pályázatának támogatásával készült. A dolgozat egyes részeinek korábbi változata megjelent: LOVAS Borbála, „Kölcsönzött conciók és archaikus imák egy oxfordi Enyedi-kötetben”, in */HI70/ Tanítványok: Tanulmányok Horváth Iván 70. születésnapjára*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes et al. (Budapest: Q. E. D. Kiadó, 2018), letöltve: 2022. május. 23., <http://hi70.hu/2018/03/23/lovas/>.

³ ENYEDI György, *Az o es vy testamentvmbeli helyeknek, mellyekből az Háromságról való tudománt szokták állatni magyarazattyok* (Kolozsvár: Heltai, 1619, 1620). RMNY 1187, RMNY 1222.

A college többszöri költözés után, Warringtont, Manchestert, Yorkot és Londont elhagyva telepedett le végül Oxfordban a 19. században. Neve is többször változott, mai nevét 1996-ban kapta. A korábbi szakirodalomban Manchester New College-ként szerepel. A college könyvtára, bár csak két példány van feltüntetve a központi katalógusban, összesen négy példányt őriz Enyedi munkájából, mind 19. századi beszerzés vagy ajándékozás útján került a gyűjteménybe. A szóban forgó kötet könyvtári jelzete: D:HUN:ENY (D1620/2). Enyedi munkájáról és a köteteket magukat is őrző nyugat-európai és amerikai gyűjteményekről bővebben ld.: Borbála LOVAS, „The Posthumous Reception of an Antitrinitarian Bishop at Home and Abroad: The Afterlife of György Enyedi’s Explicationes”, in *Print Culture at the Crossroads: The Book and Central Europe*, szerk. Elizabeth DILLENBURG, Paul Howard LOUTHAN, Drew B. THOMAS (Leiden, Boston: Brill, 2021), 58–84.; valamint: LOVAS Borbála, „Enyedi György: Explicationes locorum Veteris et Novi

nyomásos barna bőrkötése rossz állapotú, első táblája lejár, a lapok margóin nincsenek lényeges jegyzetek. Különlegessé azok a bejegyzések teszik a könyvet, amelyek az elő- és háttáblákon találhatóak. Korabeli kezek ugyanis fordítás- és stílusgyakorlatok mellé imákat írtak a kötetbe, valamint bőbeszédűen jegyzeteltek könyvvásárlásokról és eladásokról, kölcsönvett és kölcsönadott kéziratokról.

A jegyzetekből a három imarészletet Jankovics József a nyolcvanas évek elején publikálta.⁴ Az imák azért is érdekesek, mert amint Erdélyi Zsuzsanna megjegyzi, „élő gyakorlatot jeleznek, akárcsak Bornemisza Péter »bai«-ai, és a többi már említett történeti emlékünkné.”⁵ Ez az élő gyakorlat nem csak a 17. századra korlátozódik, bár a bejegyzéseket 1651–71 közé datálhatjuk, ahogy már az említett Bornemisza is, a 16. században sok prédikátor, többek között épp Enyedi György többször is felszólalt tartalmuk ellen.⁶

A „pokol szelet”, „pokol esőt”, „pokol fergeteget” elhárító ima kapcsán említhetjük, hogy Enyedi nyomatékosan felhívta hallgatói figyelmét, ne higgyenek a

Testamenti. Egy erdélyi egezetikai munka a nyugat-európai könyvpiacon”, *Keresztény Magvető* 124., 1. sz. (2018), 82–99.

⁴ JANKOVICS József, „Négy archaikus ima”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 85., 3. sz. (1981): 329–331. Érdemes itt idézni Jankovics ismertetőjének a szövegek datálásával és lejegyzésével kapcsolatos pár sorát (329.): „A szövegek jelentőségét nem kell bizonyítani, viszont fel kell hívni a figyelmet arra, hogy azon ritka példányok közé tartoznak, amelyek még viszonylag korán nyertek írásos rögzítést. Nyelvi fordulataik, sztereotípiáik utalhatnak valós korukra.” A Jankovics által közölt imák párhuzamokkal, magyarázatokkal megjelentek Erdélyi Zsuzsanna alapvető forrásfeldolgozó monográfiájában is a következő címmel: *Törvényház előtt, Pokol Széll ellen: Hegyet hágék, lőtőt lépék: Archaikus népi imádságok*, gyűjt. ERDÉLYI Zsuzsanna, bev. ORTUTAY Gyula (Budapest: Kalligram, 2013⁴), 817–820. Ugyancsak felvették a bibliai alakokat felsoroló fohászt a vallásos fohások és áldások közé, *Ellenségétől szabadulásért* címmel az 1986-ban megjelent magyar ráolvasásokat tartalmazó gyűjteménybe: *Szem meglátott, szív megvert: Magyar ráolvasások*, vál., jegyz. Pócs Éva (Budapest: Helikon, 1986), 144–145.

⁵ *Hegyet hágék, lőtőt lépék...*, 817.

⁶ A tanulmányban Enyedi György prédikációiból idézett részletek (és azok párhuzamos változatai) a következő kódexekben találhatóak: 1–4. Kolozsvári Kódex (Kolozsvár, Academia III, jelzete: Ms. U. 737/5), 5. Kolozsvári Kódex (Kolozsvár, Academia III, jelzete: Ms. U. 1228); Sárospataki Kódex (Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, jelzete: Kt. 7); Marosvásárhelyi Kódex (Marosvásárhely, Teleki–Bolyai Könyvtár, jelzete: 0636); Székelykeresztúri Kódex (Marosvásárhely, Teleki–Bolyai Könyvtár, jelzete: 0439). A kódexek rövidítései: K1–5, S, M, Sz. A szövegek egy része megjelent modernizált kiadásban is: *Enyedi György prédikációi I–III.*, s. a. r., előszó, jegyzetek LOVAS Borbála (Budapest: MTA–ELTE HECE, Magyar Unitárius Egyház, 2016–2018).

népi babonaságokban az időjárással kapcsolatban.⁷ A 45. beszédben (Agg 2,18: *Megverlek titeket égető széllel és ragyával, köesővel minden ti kezetek munkáját, és nem volt közületek* etc.) a következőket mondja, utalva nemcsak a különböző tévhitekre és babonákra, de a mechanikus mágikus módszerek használatára is:

„De jer, szálljunk magunkba. Minket is ver az Úr Isten mind egyéb csapásokkal, s mind égi háborúkkal. Oda vagyon, amint itt szól a prófétával, minden kézi munkánk, veteményünk. Vagyon-e, aki ennek igaz okát keresse? [...] Hisz-szük-e, hogy az Isten az ő tárházából hagyigálta ránk? Igen, de vissza, mert ki valami kába és nem emberhez illendő okoknak tulajdonítja. Némely az istentelen bálványimádásnak hátrahagyásának [...]. Némellyek pedig a boszorkányokra vagy ördögös deákokra fogják. Némellyek: Megpotyolták az almát, s azért lőtt a jégeső. Némellyek: Nem illették meg az Úr napját. Ó, kába bolondság. Nem egyéb ennek a veszedelemnek az oka, hanem az Úr a mi bűnünkért reánk haragudván bocsátotta reánk kemény ostorát, vagy ördög, vagy boszorkány, vagy valami által cselekedte Ő Szent Felsege. Ő tudja, mert őneki mind menny, föld, és azokban való állatok szolgálnak. Volnánk csak békességesek a mi Istenünkkel, meglátnók, ki volna ellenünk. Bizony, ha ez világ ördöge mind rajtunk volna, sem árthatna.”

Valamint ugyanebben a beszédben felhívja arra a figyelmet, hogy e „hóhérok” Isten küldi ránk, és nem lehet csak valami varázsszavak mormolásával vagy más babonás szokással ezeket eltéríteni:

„Tehát hamis, és csak babona s istentelenség, akik azt mondják, hogy valami berbitéléssel, valami figurák írásával, harangozással és egyéb efféle encsenbenccsel elűzhetik a köesőt. Nem ilyen orvossága vagyon annak. Légy békés csak a Nagy Úrral, a fő Fejedelemmel, bizony nem küldi reád, nem szabadítja sem magadra, sem jószágodra a hóhérok, a bosszúállásra teremtett lelkeket, mert ezek csak oda mennek, ahova az Úr hagyja és parancsolja, hogy menjenek. Nem járhatnak |:ám:| azok az ő szabad akaratjuk szerint, nem állhatják az ő bosszújokat meg senkin. De minthogy gonoszok vagyunk, és az Isten meg akar büntetni, gyakorta él azoknak szolgálatjával, úgymint egy hóhérokkal.”⁸

⁷ Erdélyi Zsuzsanna a szöveg közlése után egy a nagyszebeni egyházlátogatási jegyzőkönyvből származó, hasonló funkciójú szöveget is közöl, amely jól rávilágít arra, hogy a hívek még a 17. század derekán is éltek ezekkel a ráolvasásokkal, a jegyzőkönyvbe pedig mint „a gyülekezetben elharapózott bűnök” kerültek be. *Hegyét hágék, lőtöt lépék...*, 820. *A Rossz idő elküldése* címet viselő lényegében vallásos fohásznak is tekinthető szöveg (Erdélyi Zsuzsanna Pócs Éva gyűjteményéből közli: *Szem meglátott...*, 204–205.) Krisztus és Szent Péter közbenjárásával úzi el a vihart.

⁸ 45. beszéd, K4, 44r, 42r.

A boszorkányperekben és egyéb varázslással kapcsolatos periratokban gyakran találkozunk a jégesőküldő, jégesőhárító varázslásokkal, még a 18. századból is van ilyen adatunk.⁹ Így talán nem meglepő, hogy a 16. században a berbitelés és más praktikák és hiedelmek ellen küzdő püspök nem járt sikerrel, és saját könyvébe jegyezték fel annak tulajdonosai ilyesfajta szövegeket. Enyedi maga azonban többször játékba hozza e természeti csapásokat, természetesen a Biblia szövege magyarázatának szolgálatában. 101. beszédében például, amelyben a 83. zsoltár egy részét választja textusul (Zsolt 83,10: *Cselekedjél úgy vélek, mint Madiánnal és Sisarával, mint Jábínnal az Kísón patakánál* etc.), elsorolja, hogy az Izrael fiai hogyan kívánják ellenségeik utolsó veszedelmét és romlását. Ahogy Enyedi már beszéde elején megjegyzi, egyrészt azt kívánják, azt kérik, hogy az ellenségeik fegyver által ölessenek meg kegyetlenségükért, másrészt azt, hogy szégyent valljanak kevélységükért és felfuvalkodottságukért. A zsoltár felsorolja példaként a szélben szétporló pozdorját, a tűz által elpusztított erdőt, a szélvész. A következőképp magyarázza a püspök a zsoltár szavait:

„[...] sok egyéb módon is el tudja az Úr Isten az ő ellenségit veszteni, de ha akarja, mennyei háborúkkal is, miképpen az fáraó király példája megmutatja. Józsué idejében is, cap. 10. [Józs. 10,11], az amorreusok ellen mikor hadakoznának az Izrael fiai, azt mondja az Írás, hogy sokkal többet vere az Isten köössővel agyon az ellenségben, hogynem mint az mennyit levágnának az izraeliták fegy-

⁹ Széles példaanyagot mutat be a 18. századi anyagból és részletes elemzést ad a kérdésről: TÓTH G. Péter, *Boszorkánypanik és babonatéboly* (Budapest: Balassi, 2020), 35–39. Tóth G. Péter azt is megjegyzi, hogy az 1750-es évektől jelennek meg a kuruzslás elleni rendeletek, a kalendáriumok (amelyekben mindenféle babonás szokások mellett például az érvágásra vonatkozó részek is voltak), megregulázása, a naptárhoz tartozó jóslatok elűntetése többek között épp az itt is megjelenő természeti jelenségekre, jégesőre, viharra, villámlásra, szárazságra vonatkozó babonás elképzelések miatt is történt, ám ez a folyamat viszonylag lassan ment végbe: „A kalendáriumokat betiltó 1754. december 2-i, 370. számú rendeletet többször is megerősítették, mégpedig 1755-ben, 1766-ban és 1773-ban is.” Uo., 181. (A kalendáriumokra vonatkozó tiltás azért is érdekes, mert a szakirodalom többször felhívja arra a figyelmet, hogy nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy a 16–18. században a parasztság használt volna ilyeneket, első erről tudósító adat 1844-ből való. Így a kalendáriumokat forgató közönség feltételezhetően a nemesség és polgárság, valamint a papság tagjaiból állt. Ezzel kapcsolatban ld.: TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...: Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkorban* [Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1996], 82–86.) Ez a fajta laikus, időjárással kapcsolatos babona, rítus és varázslás élesen különbözik a varázslói gyakorlattól. Ez utóbbi hagyományt részletesen összefoglalja: Pócs Éva, „»Sárkányos« idővarázslók Magyarországon és a Balkán-félszigeten”, in *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, szerk. KLANICZAY Gábor, Pócs Éva (Budapest: Balassi, 2014), 363–410.

verrel. [...] Mindezekből pedig az mi tanúságunk ez, hogy valamikor látjuk vagy az sebes forgószelet, mely nemcsak port, hanem gyakrabban még az erős épületeket is felforgatja, vagy az sebes tűznek égését, vagy egyéb égi háborúknak rettenetességét, mindjárt jutson eszünkben az mi gyarlóságunk, és az mennyei Úrnak hatalmassága, hogy tudjunk Öfelségétől félni, és nyomorúságunknak idején hozzája folyamodni.”¹⁰

Ezt a gondolatmenetet a gyűjteményben később is többször előveszi. A 113. beszédben, ahol az angyal szó jelentésének magyarázatát úgy adja meg, hogy az követet, szolgát jelent, hozzáfűzi a következőt: „Ezért mondá az apostol [Zsid 1,7], hogy az szelek és az tűz Istennek angyali. Azért Istennek angyala az jégesső is, az mennyütő kő [a. m. villám], az pogán, kegyetlen nemzetség.”¹¹ Ezt ismétli szintén egy későbbi triacasban is, a 182. beszédben:

„Sok külömb-külobb módja vagyon az Felséges Úr Istennek ez világnak vagy ez világi hatalmasoknak meggyalázásában és az övéinek megszabadításában. Mert néha keveset sokon győzedelmessé teszen, mint az makkabeusok példái megmutatják, néha mennyből mennyütő kövekkel vagy árvízzel veszti el őket, mint az első világot és szodomabelieket, néha jégesővel veri agyon, mint Józsué idejében, néha angyala által vágatja le, mint Sénakhérib táborát.”¹²

Ugyanígy említi meg az eget, a levegővel teli szférát, ahol a felhők és a jégeső is található, megmagyarázva, hogyan különíthetjük azt el a mennyektől. A 110. beszédében a következőket mondja az ördögökkel és az éggel kapcsolatban:

„Harmadszor, azt mondja az apostol, hogy alkalmasb helyek is vagyon nekik [értsd: az ördögöknek] az viadalhoz, mert ők magasságból hadakoznak. Tudjuk pedig azt, hogy az magas helyről könnyebb az alsókkal víni, és sokkal jobban vagyon dolgok azoknak, az kik feljebb vadnak. Azt mondja azért az apostol, hogy az mi ellenségünk, az ördögek magasb helyen vadnak, és onnan vínak ide alá miellenünk. De micsoda magas hely az? Megmagyarázza ezen szent Pál ugyanezen levélben ide feljebb cap. 2. [Ef 2,1–2], mikor így szól: *Tü megholtatok vala az tü bűneitekben, mellyekben régen jártok vala ezvilág szerént, és az fejedelem szerént, ki bír az éggel.* Mely mondásban az Sátánt nevezi az égnek fejedelmének. Az égen pedig ne érts [a. m. értsd] az mennyet, az hol az csillagok vadnak, mert nem égnek híják azt, hanem mennynek. Az ég az, ami az alsó menny alatt

¹⁰ 101. beszéd, S, 2/20–21.

¹¹ 113. beszéd, S, 2/145.

¹² 182. beszéd, K5, 70r.

vagyon, ahol az ködök, kőessők [a. m. jégesők], villamások, dörgések lesznek, és az mit az szájunkkal beszívunk és ismét kifúvunk.”¹³

Ezután megjegyzi, hogy feltehetően nem ott laknak az ördögök, hanem itt közöttünk, vagy inkább a föld alatti barlangokban és lyukakban, ahogy a históriákból megtanulhattuk. De mivel ők maguk is lelkek, ezért könnyen közlekedhetnek az égben, ahol kevesebb dolog állja útjukat, így gyakran tartózkodnak ott is. Így míg Enyedi konzekvensen elítéli a varázslást és az időjáráshoz kapcsolható népi babonákat, épp ezek az időjárással foglalkozó szöveghelyek adnak neki lehetőséget arra, hogy az ördögökről beszéljen, amelyek létezésében nem kétséges, hogy hitt, ahogy kortársai is, ezt már Kanyaró Ferenc is megjegyezte a 19. század végén a prédikációk vizsgálata kapcsán.¹⁴ És természetesen nemcsak az ördögökben, de az angyalokban is, 41. beszédében például az angyalok és ördögök csoportjait mutatja be és kategorizálja az emberi lélekkel együtt a test és lélek kapcsolatát boncolgatva a „test nélküli állatok” felsorolásánál.¹⁵ Visszatérve az időjárással kapcsolatos varázsimára, bár már maguk az imák is babonás szokásokat jeleznek, a korszakban, amint láttuk, sokszor megesett a boszorkányok, garabonciások összekötése ezekkel a természeti jelenségekkel, valamint a viharoknak, villámcsapásoknak, jégesőknek Isten büntetéseként való értelmezése. Molnár Dávid hívta fel a figyelmem egy 1636-os perre, amelyben Rodner Barbara esetének ismertetésében találjuk meg a következő részletet a tanúvallomások és az ügy leírásakor, miután a jegyzőkönyvbe bejegyzik, hogy Rodner Barbara a havi vérzésekor használt ingét felvágva az ura veszedelmére „veneficiumot cselekedett”, vagyis bűbájossággal élt férje ellen. A részlet azt hivatott illusztrálni, hogy a ház szolgálói mennyire tartottak a bűnös (boszorkánynak titulált és pa-

¹³ 110. beszéd, S, 2/114.

¹⁴ KANYARÓ Ferenc, „Enyedi György egyházi beszédei II.”, *Keresztény Magvető* 33., 2. sz. (1898): 81–82.

¹⁵ 41. beszéd, K4, 21r–22r: „2. rendbeli test nélkül való állatok nevezetnek Angyaloknak, kik lelkeknek mondatnak. Hæbr. 1. [Zsid 1,13]: *Mely angyalnak mondta az Isten: Űlj az én jobbomra* etc. Item [Zsid 1,14]: *Nemde nem mindnyájan szolgáló lelkek-e* etc. Az angyalok pedig kétfélék. Némelyek jók, kik szenteknek is mondatnak. Luc. 9. ver. 26. [Lk 9,26]: *Mikor eljő az ő dicsőségében az Atyának és az szent angyaloknak dicsőségében*. Ha azért a jó angyalok lelkek, amint meghallád, és meg vagyon írva, etiam Act. 11. [ApCsel 11,11–12] és szentek is, tehát minden jó angyal Szentlélek, és amennyi jó angyal vagyon, annyi Szentlélek. Némelyek pedig az angyalok közül gonoszok, kiket az Írás ördögöknek hív. Ezek is lelkeknek nevezetnek, de hogy megválasztassanak a jóktól, hol gonosz lelkeknek, hol tisztátalan lelkeknek mondatnak. Matth. 12 [Mt 12,43]: *Mikor kimegyen, úgymond, a tisztátalan lélek* etc. Utolszor, az okos test nélkül való állatok közül való embernek is főnebbik része, mely a testi halál után meg nem hal, hanem mindörökké él.”

rázna) asszonytól, és rettegetk Isten rá mért büntetésétől: „uram háza népétől mondatott ez az szó, hogy az asszonyuknak gonoszságáért, mikor felleges üdő és mennydörgés vagyon, nem mernek az házban maradni, hanem kifutnak, mert félnek, hogy velek együtt az ház elsüllyed.”¹⁶ A boszorkányokról való gondolkodás emellett az unitárius kéziratok forrásokban is nyomot hagyott, Pákei János kolozsvári unitárius pap és unokája, Pákei József fennmaradt jegyzetei között például egy lapon a következőket olvashatjuk: „Hogy az boszorkányok a Szentírásban legyenek, loca: 1Reg. 28. v. 8. [1Sám 28,8–22], Exodi. 7. v. 12. [2Móz 7,11–12], Act. 8. v. 9. [ApCsel 8,9–13], Act. 13. v. 6. [ApCsel 13,6–12].”¹⁷ Az idézett helyeken varázslókról és boszorkányokról van szó, akik halottakat idéznek, botot kígyóvá változtatnak, varázslással ejtik ámulatba egy-egy város népét, vagy megpróbálják megakadályozni a keresztény hit térnyerését. Utóbbi vaksággal fizetett tetteért.

A bírósági ügyek témájához kapcsolódik második példánk. A bírósági per esetén használandó ima szintén különlegesnek mondható. Már Jankovics József megjegyzi a szöveggel kapcsolatban, hogy egy ritka szövegtípusról van szó. A peres eljárás előtt mondandó imákról csak egyetlen korabeli forrást ismerünk, amely Bod Péter lejegyzésében maradt ránk. Bod kötetéről, amely ma a marosvásárhelyi Teleki Téka gyűjteményében található, már a 19. században tudósított Dézsi Lajos. Bod *Gellius Transylvanicus seu observationum historicarum sacri ac civilis argumentu, præcipue autem ad historiam nostri temporis et res Transilvanicas facientium centuriæ* című munkája azért is érdekes számunkra, mert az első centuria első bejegyzése, amelyet Dézsi tanulmányában is említ, a következő: „Susprium F. Davidis ad Christum”, egy 1573. április 22-re datált jegyzet másolata.¹⁸ Dávid Ferenc és Giorgio Biandrata működésével kapcsolatban jól ismeretek Bod Péter kritikái. Bod úgy gondolta Dávid Ferencről, hogy „az ördögnek

¹⁶ *Kolozs-Dobokai Unitárius Egyházkör parciális és főkonzisztóriumai jegyzőkönyve II., 1606–1693* (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, jelzet nélkül szürke fémszekrénybe zárva), 129. Kiadásra előkészíti: Molnár Dávid. Segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁷ A kéziratok kötet jelzete: Kolozsvár, Academia III, Ms. U. 611. A bejegyzés a 463. lapon található.

¹⁸ Dézsi Lajos, „Vegyések (Babona a tizenhetedik században)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 8., 2. sz. (1898): 249. Ugyancsak megtalálható Bod Péter műveiről írt egyéb munkákban, ezek közül egyik legkorábbi: SÁMUEL Aladár, *Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei* (Budapest: Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, 1899), 49.

ennél nagyobb eszköze a reformáció megakadályoztatására nem volt”.¹⁹ Mivel ez az egy gyűjtemény őrzött meg az Enyedi-kötetbe bejegyzett peres ügyekhez köthető szöveghez hasonló *Litigandi modus superstitiosus* címmel, érdemes itt idéznünk a részletet:

„Aki perelni akar veled, ezt mondd: Egyszer elmennék egy úton, láték három iccolmot[!], egyikben ül vala Krisztus urunk, másodikban ül vala Jézus, harmadikon ül vala Asszonyunk, Szűz Mária. Valaki elvonná fátyolát Asszonyunk, Szűz Máriának, az árthasson, véthessen énnekem ez mai napon. Másodikon ül vala Úr Jézus. Valaki az Ő vérében megmosódnék, az árthasson, véthessen énnekem e mai napon. Harmadikon ül vala Krisztus Urunk, valaki az Ő vérében megmosódnék, az árthasson, véthessen e mai napon. Háromszor kell ezt mondani a törvényházban, míg az peresed bemegegyen.”²⁰

Ezután Bod hozzáfűzi, hogy egyrészt hibázott az írás tulajdonosa, mert végül nem élt ezzel a varázsimával, másrészt az esperese büntetésére számíthatott, amiért egyáltalán ilyen babonás írást hordott magánál. Forrásaként Bod a superintendentiális eljárási jegyzőkönyvet nevezi meg, amely a 19. században egy tűzvészben elpusztult, így ma már csak kivonatokat ismerünk belőle.²¹

Megemlíthetjük, hogy szintén írt a témáról Enyedi György. Prédikációjában, amely az 1Kor 6,7–10-re épül (*Immár általánfogván fogatkozás vagyon bennetek, hogy perlődéstek vagyon egymással. Miért, hogy inkább kárt és bosszúságot nem szenvedtek, vallotok, hanem inkább tii tesztek bosszút az tii atyátokfiainak?*), nem éppen a peres eljárás előtti szerencsehozó imára bátorítja híveit. Ahogy mondja, „soha oly igaz per nem lehet, kiben valami hamisság ne forogjon”.²²

A kötéstáblára feljegyzett harmadik ima kapcsán azok a szövegpárhuzamok fontosak számunkra, amelyek az Isten által megmentett bibliai szereplők megmenekülését vagy győzelmét mesélik el. Tóbiás és Sára, Dávid és Góliát, Jónás és a cet, Zsuzsanna és a vének, Judit és Holofernes vagy József és Manassé története egytől egyig megtalálható a kor számos forrásában, kedvelt témái voltak a kora-

¹⁹ Bod korai munkájából, a *Kösziklán épült ház ostromából* idézi: BORBÉLY István, „Bod Péter az unitáriusokról”, *Keresztény Magvető* 47., 5. (1912): 299.

²⁰ Közli: DÉZSI, „Vegyesek (Babona a tizenhetedik században)”. . . , 250. Ugyancsak közli, példaként Jézus vérének mágikus értékű jegyként való használatára: *Hegyet hágék, lőtöt lépék...*, 199.

²¹ Uo.

²² 39. beszéd, Sz, 56 (44).

beli énekeknek, bibliai históriáknak,²³ prédikációknak, egyházi munkáknak. Ezt a könyörgést talán érdemes külön is idézni:

„Mint az te szolgálóleányodtul, Sárátul az Asmodaeus ördög az Raphael angyal által elűzeték, szabadíts meg engemet is azonképpen minden ellenségemtől. Mint Dávidot az Góliáttul és Saultul, Dánielt az oroszlányok szájából, Jónást az cethalnak gyomrából, az három ifjakat az égő kemencéből, Zsuzsannát az hamis bíráktul, Juditot az Holofernestül, Manasest és Józsefet az tömlöcből, így tégy énvelem, szegény szolgálóddal, én menyei, szerelmes szent Atyám etc.”

A 16. században Enyedi György volt az utolsó (és talán egyetlen) prédikációszerzőnk, aki a protestáns hagyományban ritka példaként Tóbiás és Sára történetét választotta prédikációja textusául.²⁴ Ám Enyedi nem a házastársak kalandos találkozásáról, csupán a házasságkötéshez kapcsolható szokásokról, ceremóniákról, így a kézfogásról, az áldásról, a levél által való kötésről és a lakodalomról ír. A történetet viszont, annak ellenére, hogy Tóbiás könyve az apokrif könyvek közé soroltatott, több bibliai história is elbeszélte. Zsuzsanna története az Isten büntetéséről szóló 75. prédikációban tűnik fel. Miután elmondja vele kapcsolatban, hogy Zsuzsanna inkább ártatlanul a halált választotta volna, mint-hogy bűnbe essen, hozzáfűzi a következőt is:

„Másodsor, innét nagy vigasztalásunk leszen nyomorúságinkban, mikor méltatlan háborgattatunk, mert tudjuk, hogy mennyben vagyon egy igaz Úr, ki mindeneket tud és lát, és az mikor Ófelségének kedves leszen, minket megszabadít és az mű ellenségünket megbünteti s megrontja.”²⁵

Dávid alakja rendre megjelenik a prédikációkban, ószövetségi hőseiről készült katalógusokban, és a történet szintén megtalálható bibliai históriáinkban.

²³ Tóbiás és Sára történetét megírta Székely Balázs (1546), Dézsi András (1550) és Munkácsi János (1600). Dávid és Góliát történetét versbe szedte Fekete Imre (1546) és Tinódi Sebestyén (1549). Jónás prófétáról egy korai história maradt fenn Batizi Andrásról (1541), valamint egy töredékben fennmaradt munkát (1553) Tinódinak tulajdonítanak. Zsuzsanna történetét Batizi András írta meg 1541-ben. Judit asszony históriáját Sztárai Mihály (1552) és Tinódi (1540 k.) tollából ismerjük. József történetét Nagybáncai Mátyás (1556), Manassé történetét pedig egy névtelen protestáns szerző (1550 k.) szedte versbe. A bibliai korabeli históriák történetéről ld.: LOVAS Borbála, „Bibliai történetek a 16. században”, in *Átfedések. Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban*, szerk. Kiss Farkas Gábor, MACZÁK Ibolya (Budapest: MTA–ELTE HECE, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2019), 79–103.

²⁴ Bővebben ld.: LOVAS Borbála, „Tóbiás és Kána: Menyegző és házasság két bibliai történet tükrében”, *Keresztény Magvető* 126., 1–2. sz. (2020): 38–63.

²⁵ 75. beszéd, K2, 45v (86)–46r (87).

Itt csak két példát említek, amelyek a könyörgéshez köthetők. Az első a 171. beszédben szerepel, amely a 10. zsoltárra épül. Itt a beszéd elején írja Enyedi:

„Mikor azért szent Dávid látta volna Saul király idejében, hogy mind az pogánok, s mind az kegyetlen urak és nyúzó, fosztó főnépek az községet és szegénységet, az Istennek népét megnyomorították volna, felkiálta az Úrhoz az könyörgésben és tőlle kéri az veszedelemből való megszabadulást.”²⁶

Itt utal is rá, hogy a zsoltárban megíratik Dávid személyéhez köthetően „az megnyomorodott jámboroknak buzgó imádságok”. Góliáttal való küzdelméről is többször beszél, hangsúlyozva, hogy azért tudta legyőzni, mert Isten segített neki.

„Jó vitézember vala Dávid, úgymint ki még ifjú korában az oroslánokkal és medvékkel megvíjott [a. m. megvívott] és megölte őket. De mégis, soha nem bízott az ő karjának ereiben, hanem az Úr nevében. Mikor Góliáttal szembeszállta is, mondá [1Sám 17,45]: *Te jössz énreám, fegyverrel, kopjával, pajzzsal, de én megyek tereád az seregeknek Urának, az Izrael Istenének nevében.* Azután is, noha minden viadaljában győzedelmes volt, de mégis azt mondja Psal. 43. [Zsolt. 44,7–8]: *Nem bízom én az én újamban, sem az én kardom nem tart engemet meg, hanem te vagy, Uram, aki megtartasz minket* etc. No, azért jó a készület, a fegyver, de akkor éles, akkor rettent meg az ellenséget, mikor az Úr együtt viaskodik velünk. Soha azért senki győzedelmet ne reméljen, amíg Istennel meg nem békéllik, mert nemhogy diadalmat vehetnél ellenségen, de ő maga kézbe adja az Úr, amiképpen igen igazan mondá Achior Holofernésznek, mikor Betúliát Judit asszony idejében megszállotta vala sok számtalan néppel.”²⁷

Dániel, Jónás és a három ifjú együtt említése szintén gyakori volt a korszakban, Enyedi maga is élt vele több helyen. A 109. beszédeben így szól:

„Tanoljuk meg azért innét, hogy minden, valaki vétkét nem tudja, hanem az ő hivataljában igazan jár, nagy bátorsággal legyen. És ha valami nyavalya találja is, kétségben ne essék. Mert az Úr az övéit nem hagyja, az mint szól Tóbiás cap. 13. [Tób 13,2]: *Nagy vagy, Uram, mindörökké, és minden üdőkben az te országod. Megostrossz* [a. m. megostorozol] *és megtartasz, pokolra vetsz és visszahossz* [a. m. visszahozol], *és nincs, ki az te kezéd előtt elszaladhasson.* Sap. 13.[!] [Bölcs 16,13]: *Te vagy, Uram, kinek az életen és halálodon vagyon birodalma. Az halálnak ajtajáig vissza, és ismét visszahossz.* Azért ha szinte úgy tetszenék is, hogy immár elnyel az halál, mégis kétségben ne essünk. Megtartá az Úr amaz három iffjat az

²⁶ 171. beszéd, K5, 25v.

²⁷ 57. beszéd, K4, 88v–89r.

égő kemencében, Dánielt az oroszlánok között, Jónást az cethalnak gyomrában. Minket is megoltalmazhat mindenek ellen.”²⁸

Ugyanígy a többi felsorolt ószövetségi karakterről is elmondható ez, Juditról, Manasséról és Józsefről.

Természetesen tudjuk, hogy efféle imák, sőt, varázs- vagy gyógyítóerővel bíró szövegek más kötetekbe is bekerültek. Így például Petrovay Miklós énekeskönyvébe,²⁹ aki maga is másolt bibliai históriákat történelmi témájú históriák, széphistóriák, egyéb énekek és prózai jegyzetek közé az 1671–72-ben összeállított kötetébe.³⁰ Ennek a kódexnek az utolsó oldala témánk szempontjából érdekes dolgokat rejt, a római és arab számok írástáblázatai mellett ugyanis két mágikus betűrejtvény is helyet kapott. A felső a SATOR-akrosztichon, a híres-hírhedt palindrom. A huszonöt betűből álló, öt szót alkotó úgynevezett bűvös betűnégyzet a betűmágia jellegzetes példája, ahol a betűk mind vízszintesen, mind függőlegesen azonosan olvashatók.

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

A négyzet legrégebbi ábrázolását a pompeji romok alatt találták meg, és nemcsak az antikvitásban volt ismert, de a keresztény misztikában is szerepet kapott. Keresztény kriptogrammaként olvasva a betűk újrendezése során a PATERNOSTER szót kapjuk, a keresztté alakítható szöveghez illesztett A és O

²⁸ 109. beszéd, S, 2/99–100.

²⁹ A kötet ma a Román Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókkönyvtárában található, jelzete: Ms. R. 1526.

³⁰ A szöveghelyet már Ferenczi Zoltán, Petrovay Miklós énekeskönyvének leírója is említi, bár nem fűz hozzá hosszabb magyarázatot. A következőket írja: „33. Tábla. Melyből megh ismerni mindenki Egbeli jegyben mit kel művelni és mit nem, melyben az I iót, a m mérték szerént, az g gonoszt jegyez. [A 12 égi jegyben v. hónapban felsorolja a fenti szerint a teendőket 10 sorban.] Ezt követi az, hogy a 12 hónapban melyik állatköri jegybe lép a nap. Ezután jön az arabszámok írása 1–10000-ig. Utána a római számok jegyzése 1671-ig s ugyane lapon két ismert szójáték: Sator / Arepo / Tenet / Opera / Rotas. E szók így írva alulról és felülről olvasva ugyanazt adják. Ezt követi ugyanez az »Abracadabra« szóval.” FERENCZI Zoltán, „Petrovay Miklós énekeskönyve”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 26., 2. sz. (1916): 219. A varázsbejegyzésekről további említések: LOVAS Borbála, „Négyzet vagy háromszög? A mágikus geometria titkai”, *Magyar Múza* 1., 1. sz. (2008): 103–104.; SCHELHAMMER Zsófia, „Anagramma, varázslat és sztereotípa egy 17. századi énekeskönyvben”, *Verso* 4., 2. sz. (2021): 69–76.

betűk pedig az alfa és ómega jelölései. A középkori keresztények azonban inkább mágikus jelentéssel bíró (vagyis a laikusok számára értelmetlen) ráolvasásként használták, amelyet talizmánokon, amuletteken hordtak.

Hasonló funkcióval bírt a korban a másik betűrejtvény is, amely fordított piramishoz hasonló elrendezésben az *abracadabra* varázsszó betűit tartalmazta. Az ősi betegségűző varázsigé első írásos említését Quintus Serenus Sammonicusnak, Caracalla orvosának latinul írott orvosi tárgyú költeményében, a *Liber Medicinalis*ban találjuk meg. A Pliniustól és Pedanius Dioscoridestól átvett gyógymódok között szerepelnek különböző mágikus formulák is, itt találjuk meg ezt a láz és hidegrázás ellen való amulettviselési receptet is. Serenus Sammonicus vélekedése szerint a gyógyulni vágyó beteg embernek egy, a varázsigé betűiből álló amulettet, egy háromszög alakú pergament kell a nyakában viselnie.

abracadabra

abracadabr

abracadab

abracada

abracad

abraca

abrac

abra

abr

ab

a

Ez az amulett a felirat alakjának és az ismétlődő betűk által alkotott spirálnak megfelelően kivezeti a testből a rossz erőket és a betegséget. A gondos orvos azt is elmondja, hogy kell felírni erre a pergamenre a mágikus szavakat. A tanács a következőképpen hangzik: „Írd fel néhány alkalommal egy darab papírra az *abracadabra* szót, majd sorról sorra ismételd ezt, ám vegyél el betűket a teljes szóból, és hagyd a betűket eltűnni egyenként minden következő sorban. Minden alkalommal vedd ezeket el, és ne hagyd abba, míg az írás egy keskeny kúpban nem végződik. Emlékezz, hogy ezeket a papírokat lennel kösd össze, és csavard körbe vele a nyakat.”³¹ Petrovay Miklós azonban valószínűleg nem olvasta e bölcs

³¹ A helyet idézi és elemzi egy nemrég megjelent tanulmány is: BYRON BREEDLOVE, Paul M. ARGUIN, „Malaria Elimination – Not Just a Bunch of Hocus-Pocus”, *Emerging Infectious Diseases* 25., 2. sz. (2019): 391–392.

tanácsokat, s így a bűvös szavakat fordítva rendezte el: nem a sor végéről, hanem az elejéről vágott le egy-egy betűt.

Mind a két fentebb említett varázsszöveg felbukkant másolónk előtt és után is az évszázadok során hazánkban, s a varázserejükbe vetett bizalom töretlenül élt, a sator-akrosztichon díszeleg Mikszáth kurucainak nyakában vagy övében, a falusi asszonyok továbbra is rontás ellen használják ezt, míg a másikat betegségek elűzésére, és íróink maguk is próbálnak hasonló mágikus négyzetet alkotni szórakozás gyanánt.³² Petrovaynak azonban nagy fejtörést okozhattak a titkos varázsszavak, a berajzolt ábrák köré ugyanis két mondatot írt, melyekben jelzi, hogy fogalma sincs, mit másolt le. A két rajz közé csak ennyit szúr be: „Az, ki mindent tud, mondja meg ezt, mire való.” Majd a margón hozzáteszi: „Ember lesz, aki ez két regulának erejét és hasznát meg tudja oldani. De mi haszna látni s hasznát nem tudni?”

Visszatérve az Enyedi-kötet kötéstábláira, a kötet elején és végén további jegyzeteket találunk, ezek közül néhányal Káldos János foglalkozott.³³ Az említések kapcsán vázolja a kötet történetét is: 1658 karácsonya körül vette meg a kötetet Hévízi István unitárius pap Csókfalván, ahova Káldos szerint a vásárlás évében kerülhetett a pap.³⁴ Halála után felesége Hévízi könyvtárából több kötetet eladott vagy kölcsönadott másolásra, használatra, ugyanígy kéziratosokat, prédikációkat is, amelyekből a jegyzetekből ítélve egész gyűjteménnyel rendelkezett. A kéziratosok méretét fogásokban, lapcsomagokban határozták meg, a gyűjtemények ezek szerint nem voltak bekötve. Gyepesi János kölcsönzésre vonatkozó

³² Arany János maga is foglalkozott a sator-akrosztichonnal, saját remeke, a TAKAR / ADOMA / KONOK / AMODA / RAKAT szavakból álló négyzet azonban nem könnyen született meg. Arany László visszaemlékezéseiben így idézi apja szavait: „Egyszer az utolsó nyáron, efféle rébuszokról beszélgetve, szóba jöttek köztünk azok a mesterkéltné latin betűjátékok, melyek furfangos összeállításával hihetőleg középkori barátok űzhették el magános életök unalmas óráit. Van ilyen sokféle. Van, a mi kártya feladatok megfejtésére szolgál, [...], valának aztán Abrakadabra-féle combinatiók [...]. Ebben az a mesterség, hogy balra, jobbra, le és fölfelé egyként olvasható. Vajon lehetne-e ilyeneket magyarul is csinálni? Próbálgattuk együtt; nem sikerült. De föltettem magamban, hogy más napra mégis összefaragok egy-egy díszpéldányt s meglepem vele. [...] Diadallal vittem atyámhoz. A mint ajtaján beléptem, ezzel fogadott: »Ördög vigye el a problémáidat; feltettem magamban, hogy csinállok egy SATOR-AREPÓT magyarul s egészen belefájult a fejem.«” Ld. pl.: ARANY László, „Jegyzetek Arany önéletrajzához és hátrahagyott iratai bevezetéséhez” in ARANY János, *Hátrahagyott iratai és levelezése II. Prózái dolgozatok* (Budapest: Ráth Mór, 1889), X–XI.

³³ KÁLDOS János, „Enyedi György prédikációinak szöveghagyományá”, in *Érték és értelmezés*, szerk. BOKA László, SIRATÓ Ildikó (Budapest: Gondolat–OSZK, 2010), 188–207., 202.

³⁴ Uo., 207.

jegyzete is szerepel benne, aki nevét külön is a kötetbe írta. Jegyzetének érdekessége, hogy egy latin nyelvű Enyedi-kötetet (biztosan az 1598-as kolozsvári kiadást) szerzett Hévízi özvegyétől, és mivel az kevesebbet ért, mint a cserébe adott könyv, prédikációkat kapott az özvegytől kölcsön másolás céljából. Vagyis Hévízinek mind a magyar, mind a latin nyelvű Enyedi-kiadásból volt példánya. A további tulajdonosokról nem sokat tudunk. Ex libris-bejegyzés szerepel Szen[t]gericei Mihálytól és Kénosi Györgytől.³⁵ Emellett egy jegyzet azt is bizonyítja, hogy Pálffy József 1856-ban Péterfi Sándor székelykeresztúri unitárius lelkésznek adta el.³⁶ Talán tőle vette később Simén Domonkos, akinek ajándékaént 1863. november 19-én végül a Harris Manchester College gyűjteményébe került, ahol két 1598-as és egy 17. századi latin Enyedi-kiadással gazdagítja a könyvtárat.³⁷

Káldos János Enyedi György prédikációinak másolatait összefoglaló tanulmányában azt is megjegyzi, lehetséges, hogy a kölcsönadott beszédek Enyedi-prédikációk voltak. Ez alapján jegyzi fel Hévízi István és Gyepesi János másolatait.³⁸

Szintén másolásra kért kölcsön prédikációkat és könyveket Hévizitől és feleségétől Csókfalvi Péter, Kőrespataki Ferenc és „Enyedi uram”. A jegyzetekben két alkalommal is említik nem szerzői státuszban Enyedi Györgyöt, vagyis a harmadik unitárius püspök névrokonát. A monyáti literátus, Enyedi György a 17. század derekán feltehetően a Hévízi család rokonaként a hordozó kötetet adta kölcsön Hévízinek, mielőtt az megvette volna tőle, aki egy Josephus Flavius-kötetet kölcsönzött neki cserébe. Ezután Enyedi uram továbbra is könyveket és nagy mennyiségű prédikációt kért kölcsön másolásra. És talán a püspök beszédei is közöttük voltak.

Kevés olyan jegyzetünk van, amelyben prédikációk másolásáról és kifejezetten Enyedi prédikációinak másolásáról tudhatunk meg részleteket. Ezen kívül

³⁵ Előbbi nevét a kötéstábla verzójára, utóbbi a címlapra írta, Kénosi neve alatt további olvashatatlaná fakult jegyzet látható.

³⁶ A jegyzet, amely az index utolsó lapját követő lap rektóján szerepel, a következő: „Cserevásár útján általadtam ezen könyvet székelykeresztúri unitárius lelkész tisztelendő Péterfi Sándor Úrnak 1856-ba március 31-én. Én, Pálffy József manu propria.” Péterfi Sándor lelkész volt Székelykeresztúron, Csákfalván, majd újra Székelykeresztúron, ekkor vette a kötetet. Később Hévizen lelkészkedett, majd a Felsőfehéri Egyházkör jegyzője és esperese lett.

³⁷ Utóbbi kötetek közül egy nagyajtai Kovács István ajándéka volt az unitárius college számára 1845 májusában, egyet pedig a college könyvtárosa vásárolt Kolozsváron erdélyi körútja alkalmával, 1869-ben. Egy kötet feltételezhetően a college korábbi tagjától, E. Hendersontól került a gyűjteménybe.

³⁸ KÁLDOS, „Enyedi György prédikációinak...”, 202.

még egy Enyedi-másolóval kapcsolatban találunk ilyet. Lisznyai Gyárfástól nem ismerünk eredeti munkát, prédikációi is elvesztek. Annál több fontos másolat kötődik a nevéhez, így egy Enyedi második triacasát tartalmazó gyűjtemény.³⁹ Lisznyai nemcsak a második, de a harmadik triacast is lemásolta, bár ezt a kötetet ma nem ismerjük.⁴⁰ Előbbit Vadászi György, utóbbit Debreceni János kapta kölcsön.⁴¹ Hasonlóan lemásolta Hunyadi Demeter prédikációit, és más kéziratok között is kellett legyenek még prédikációk, ezek sem maradtak fenn. A második triacast tartalmazó, 1613-ban Torockón másolt 3. Kolozsvári Kódex a mai másolatok közül a legkorábbi.⁴² A kötet a gyűjteményből a 34–66. beszédet tartalmazza, és bár részletes indexe van, a beszédek zavaros sorrendben és hiányosan találhatóak meg benne. Ez a rendetlen rend azonban a mai olvasó és kutató számára sok érdekes részlettel szolgál. A kódex az indexhez képest így néz ki: A 34., 35., 36. beszéd egymás után következik a kódex elejétől. A 37. beszéd két részben van bekötve, a 38–40. beszéd hiányzik. A 41. beszéd két részben. A 42–43. beszéd egymást követi. A 44. prédikáció hiányzik, a 45. két részben, a 46–47. egymás után következik, a 48–49. hiányzik. Az 50–53. beszédek egymás után szerepelnek, az 54. számát megemlíti a másoló, ám a beszéd kimarad, ezt az 55–56. beszédek követik. Az 57. beszéd töredékes, egy levél hiányzik. Az 58–60. prédikációk rendben következnek, a 61. beszéd azonban csonka, valószínűleg lapkeveredés miatt az utolsó lapok a 64. beszédből valók. Míg előbbinek a vége, utóbbinak az eleje nem szerepel a kódexben. A 62–63. és a 65–66. beszédek hiá-

³⁹ A kódex bővebb ismertetését ld. pl.: KÁLDOS, „Enyedi György prédikációinak...”, 194–195.

⁴⁰ Ilyen esetről a kódexek maguk is tudósítanak minket, így a másoló maga vall néha egyéb köteteiről. Ezeket az eseteket nem szorosan kapcsolhatjuk a témához, mégis érdemes itt megemlítenünk. Az 5. Kolozsvári Kódex másolója egy figyelmetlenségből üresen hagyott lapra jegyzi fel a következő mondatot, miután összefirkálta azt: „In prima, 2da, 3tia, 4ta et 5ta triacadem ita magnum errorem non commisi quemadmodum hoc loco.” (K5, 59^v.) Ebből megtudjuk, hogy további öt triacast lemásolt az inkriminált kötet előtt, ezeket azonban ma nem ismerjük. Ugyanígy tudomásunk van róla a beszédek bemásolásának szerkezete vagy egyéb megjegyzés alapján, hogy a 4. Kolozsvári Kódex másolója is lemásolt más triacast is, és feltételezhetően más gyűjteményeket is. Az ilyesfajta adatok mellett azonban direkt kölcsönzésről és ennek során való másolásról nem értesítenek a kéziratok.

⁴¹ A jegyzetek a következők (*Postilla Antonii Corvini...*, ma a Román Akadémiai Könyvtár kolozsvári affiliáléjában. Jelzete: U. 64015): „Secundam triacadem Con. Geor. Enjedini / dedi Georgio Vadazi 19 Mai 1622 / Eodem tempore librum qui continet epistolas Dudicii et fragmenta quædam. / Tertiam triacadem dedi Andreae Debricino.”

⁴² A kötet ma a Román Akadémiai Könyvtár kolozsvári affiliáléjában található a létező Enyedi-másolatok nagy részével együtt. Jelzete: MS. U. 737/III.

nyoznak. A másoló emellett többféle minőségű papírra dolgozott. Míg egyes lapok tisztán olvashatók, máshol az írás szinte olvashatatlan. A több helyen sérült papír is nehezíti az olvasást. A szövegek és őrszók szorosabb vizsgálata is alátámasztja a levélcsoomagok keveredését. Talán épp Lisznyai halála miatt nem került rendezésre a kölcsön kapott iratcsomag. Ezek alapján azt kell feltételeznünk, a kötet eredetileg, illetve a másolás idejében nem volt bekötve, hanem a fentebbi-ekhez hasonlóan fogásokban, lapcsomagokban volt összerendezve.

Hogy a kötéstábla jegyzeteiben szereplő egy-egy ilyen fogás mennyi beszédet is tartalmazott, ennek megállapításához a következő kevés adatot vehetjük alapul: 36 beszéd 19 fogásban, vagyis cca. két beszéd fogásonként, később 22 beszéd 6 fogásban, cca. három és fél beszéd fogásonként. Később az Enyedi uramnak adott prédikációk kapcsán fogásokról olvashatunk csak, de egy kihúzott jegyzetrészben azt is feljegyzik, hogy 2 fogásnyi beszéd 8 folióból, vagyis 2×16 oldalból állt. Ezzel a lapszámmal számolva az első esetben hosszú, 6–10 oldalas beszédekről, míg a második esetben rövidebb, 4–6 oldalas prédikációkról beszélhetünk átlagban. Természetesen arra is van példa, hogy kevesebb lapot kötöttek egybe, így ezek csak becslések.⁴³

Ezen adatokból reményeim szerint lassanként összeállítható, hogyan is zajlottak a másolások a 17. században, és az is igazolható, hogy a másolás nemcsak iskolai környezetben és megtervezett hálózatokban történt, hanem a lelkészek, gyakorló prédikátorok mindennapi gyakorlatához tartozott a prédikációk másolása, gyűjtése is. A fennmaradt könyvek és kéziratok vizsgálatából pedig ennek az írásbeliség és szóbeliség határmezsgyéjén lavírozó unitárius kéziratosságunk részleteit lehet esélyünk feltárni és mélyebben megérteni.

⁴³ Érdekes párhuzamot láthatunk a másolás tekintetében ebből a szempontból a korabeli unitáriusok által másolt énekeskönyvek esetében. Etlinger Mihály a Bölöni-kódex kapcsán részletes elemzésben mutatta be a kódex évek alatt kialakuló struktúráját, amelyet két kéz jegyzett le, egyrészt a K. G. monogrammal jelölt Köpeczi Bocz György, aki megrendelésre másolt le énekanyagot, másrészt maga a megrendelő, Bölöni János Zsigmond (BJZ), aki nemcsak kipótolta az évek során felgyűlt füzetek anyagát, saját másolatokat is beillesztett, az üres oldalakat pedig más vendégszövegekkel töltötte ki. Etlinger elemzésében felhívja a figyelmet arra, hogy az összeállított füzetek elemzéséből látható, hogy a „Bölöni-kódex ívfüzetei 1, 2, 3 vagy 4 félbehajtott lapból állnak”. Ld.: ETLINGER Mihály, „A Bölöni-kódexről és egy unitárius énekeskönyvről”, *Keresztény Magvető* 124., 1. sz. (2018): 21–47., 31.

Jegyzetek

A jegyzetek a Harris Manchester College-ban őrzött 1620-as Enyedi-kötetből valók. Az átírás félmodern formában tartalmazza a jegyzeteket, a rövidítéseket feloldottam.

Jelmagyarázat

ekt*	= első kötéstábla belső oldala
hkt*	= hátsó kötéstábla belső oldala
hpl*	= hátsó pizsoklap
--	= a bejegyző által a lap szélességében húzott elválasztó vonal
lb	= lapszéli bejegyzés
<esőt>	= törölt szó
:szelet:	= beszúrt szó
[est]	= átíró megjegyzése, kiegészítése

[ekt*] Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo, id est 1650 die penultima Decembris, mutuavi hunc librum ab affine meo dilecto sincere ac pergratissime E. Georgio Literato, ut nominatur de Monyat. Ego autem dedi pro hoc libro affini meo sincero |:librum:| Flavii Josephii *De Antiquitate Judaicarum* continentem.

--

Arcae Noë longitudo trecentorum cubicorum <erat> erat, latitudo quinquaginta cubitorum erat, altitudo triginti cubicorum. Ex lignis levigatis con facta [est].

--

Holott elindula az mü Urunk, Jézus Krisztus, elől talál a pokol <esőt> |:szelet:|, pokol esőt, pokol fergeteg, ez szót mondá Urunk, Jézus Krisztus: Hova mégy, pokol szél, pokol eső, pokol fergeteg? Ez szót mondá pokol szél, pokol eső, pokol fergeteg: Én is megyek bűnös Ádám földjén termő szőlő tördelni, áldott búza vesztetni. Ez szót mondá Urunk, Jézus Krisztus: Poroncsolok az én mennyei Atyámnak szent szájából származott szent igíjével, szent hatalmával, hogy k[özel] ne mehess, hanem térj el innét, s menj el kegyetlen, kietlen kőszál rontani, fűrtös fenyő tördelni, kőszikláknak rontani. Ámen. Mü Atyánk etc. Hiszek egy Istenben, minden<ha> ad ható etc.

--

Emptus in Csókfalva anno 1658 circa festum nativitatis Christi

per flo. 1

--

Anno 1671 circa diem Divi Georgii ada mihozzán[k] Hévízi István papné asszonyom numero 36 conciót, mely vagyon tizenkilenc fogásban, úgy, hogy intra annum írjam le, és azután őkegyelmének beszolgáltassam. Azt cselekedte őkegyelme azért, hogy egy Francionalist adtam egy deák Enyediért, mivelhogy fel nem érte az Enyedié az Francionalist.

Johannes Gyepesi manu propria.

Ex libris Michælis Szengericei

Johannes Gyepesi

[hpl*v] Michæl Koter ökör[?], anno 1686.

Anno 1673 die 8 Junii én, Petrus Csókfalvi vittem el István papné asszonyomtól hat fogás contiót, az melyben vadnak huszonkét contiók.

Ugyanakkor én Franciscus Kőrespataki vittem el Istvánné papné asszonyomtól egy kátét és egy paschillust.

Acto. XIX. <v. 2.> |v. 3.:| *De még azt sem hallottuk, ha vagyon-e Szentlélek.*

Anno 1658 circa festum natalis Christi adtam Enyedi uramnak funebris conciót két fogást, <azután in cœna Domini két fogást in 8 folio, ismét, in circumcisionis egy conciót> in nativitate két fogást, azután egy kûs könyvet, az melyben formula copulationis vagyon. Hûsvétre valót két fogást. Azután ismét adtam két fogást, conciókot.

Adott.[?] Megadott Enyedi uram az conciókban 5 fogást, funebrist 1 fogást, másfélét négy fogást, és egy kûs könyvet, az melyben vagyon copulatio.

[hkt*] Anno Domini 1651 die 25 Martii Contractum feci con Ilich. Süll.

In nomine Domini. Hogyha perelni akarsz valakivel, és nyerni akard, tehát minekelõtte bemennél az székházba, elõször az székház elõtt ez igiket mondd el, azután az Pater nostert tribus vicibus: Hun ül vala asszonyunk, szép Szûz Mária, <fel> fekete földnek színén, Veres-tengernek közepén, ölében vala guzsalya, guzsalyán fon vala, ölében az õ áldott, szent Fiát rengeté vala, odajöve törvénytevõ harminc zsidó leányi, õtõt idézé törvény székében, törvénytevõ harminc zsidóknak eleiben, hogy szûznek mondotta õmagát, maga fiát rengeté. Kezde érette asszonyunk, szép Szûz Mária keservesen sírnia. Megszóllala Urunk, Jézus Krisztus negyvennapis korában: Mít sírsz, szûzességés szent Anyám? Mít ne sírjak, áldott, szent Fiam, Jézus, ha idejött vala törvénytevõ harminc zsidóknak egyik leánya, engemet idéze törvény székében harminc zsidóknak eleibe, hogy szûznek mondtam magamot, maga fiamot rengetem. Megszóllala Urunk, Jézus Krisztus: Végy fel engemet, szûzességés édes káromra, vígy be engemet törvénytevõ harminc zsidóknak eleiben, megfelelek éretted. Pater noster etc.

Notabam anno Domini 1653 die 28 mensis Julii.

--

Studiorum radices amaræ, fructus autem[!] sapidi.

Cygnus canoro tono suas prosequitur exequias.

Operare continuo ne te dæmon præoccupet.

Munkálkodjál szüntelen, hogy tégedet az ördög el ne foglaljon.

--

[lb] Gyökerei igen keserűek, gyümölcsei pedig igen édesek az tudományoknak.

Az hattyú az ő éneklésével ékesíti az őmaga temetését. [lb vége]

--

Mint az te szolgálóleányodtul, Sárátul az Asmodaeus ördög az Raphael angyal által elűzeték, szabadíts meg engemet is azonképpen minden ellenségemtől. Mint Dávidot az Góliáttul és Saultul, Dánielt az oroszlányok szájából, Jónást az cethalnak gyomrából, az három ifjakat az égő kemencéből, Zsuzsannát az hamis bíráktul, Juditot az Holofernestül, Manasest és Józsefet az tömlöcből. Így tégy énvelem, szegény szolgálóddal, én mennyei, szerelmes szent Atyám etc.

Anno 1658 die 12 May adtam Killyén Diénesnek flo. 2 szent Mihály napig, hütet[?] ad a varasáért[?]